

Квашук О. В.

КОРЕКЦІЯ РОЗВИТКУ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ ЗА ДОПОМОГОЮ ЛІПЛЕННЯ З ГЛИНИ

У статті розглядаються особливості методу арт-терапії, зокрема поєднання глино-терапії та лялько-терапії як психолого-педагогічних напрямків корекційної роботи з дітьми, які мають проблеми розвитку.

Ключові слова: глино- терапія, лялько- терапія, арт-терапія, діти, які мають проблеми з розвитком, корекційна робота.

В статье рассматриваются особенности метода арт-терапии, в частности соединение глино-терапии и кукло-терапии как психолого-педагогических направлений коррекционной работы с детьми, у которых есть проблемы в развитии.

Ключевые слова: глино-терапия, кукло-терапия, арт-терапия, дети, которые имеют проблемы в развитии, коррекционная работа.

The article covers the peculiarities of art-therapy, and, as a part of it, clay therapy, puppet therapy as psycho – pedagogical trend of correctional work with invalid children.

Key words: puppet therapy, art-therapy, clay therapy, retarded children, corrective work.

Здатність мистецтва до ефективного впливу на особистісне зростання індивіда з метою корекції певних аспектів його самосвідомості лежить в основі такого напрямку практичної психології, як арт-терапія [4]. Термін “арт-терапія” став використовуватися в нашій країні порівняно недавно – усього декілька десятиліть. Первинна основа арт-терапевтичних технологій – архаїчні форми мистецтва, що збереглися в народній творчості, що характеризується наївністю, безпосередньо діючим характером, опорою на символічну мову несвідомого і які є джерелом душевного здоров’я людини. Уперше цей термін використаний М. Хіллом у 1938 р. під час опису своїх занять із туберкульозними хворими у санаторіях. Потім цей термін став застосовуватися до всіх видів терапевтичних занять мистецтвом (музикотерапія, драматерапія, терапія танцем і т. д.), хоча багато фахівців вважають

таке визначення дуже широким і неточним [3]. На початкових етапах терапія мистецтвом відбивала уявлення психоаналізу, відповідно до якого кінцевий продукт творчості пацієнта, чи то щось намальоване олівцем, написане фарбами, виліплене чи сконструйоване, розцінюється як вираження неусвідомлюваних процесів, що відбуваються у його психіці. У 20-і рр. Принцхорн (Prinzhorn, 1922/1972) провів класичне дослідження творчості пацієнтів із психічними відхиленнями і дійшов висновку, що їхня художня творчість відбиває найбільш інтенсивні конфлікти. У Сполучених Штатах однією з перших почала займатися терапією мистецтвом Маргарет Наумбург. Вона обстежувала дітей, що мають поведінкові проблеми, у психіатричному інституті штату Нью-Йорк і пізніше розробила кілька навчальних програм з терапії мистецтвом психодинамічної орієнтації. У своїй роботі Наумбург спиралася на ідею Фрейда про те, що первинні думки і переживання, які виникають у підсвідомості, найчастіше виражаються у формі образів і символів, а не вербально (Naumburg. 1966).

Російські вчені А. Копитін, О. Свистовська узагальнили основні принципи і робочі прийоми використання арт-терапії в роботі з дітьми і підлітками як засобу розвитку певних особистісних якостей і вмінь, запропонували підходи до діагностики і корекції емоційних розладів у дітей та підлітків; О. Серова обґрунтувала ефективність творчих методик у самопізнанні й особистісному рості.

В Україні проблеми арт-терапії досліджують багато вчених-теоретиків та практиків: А. Бреусенко-Кузнецов, О. Вознесенська, Н. Волкова, В. Газолишин, Н. Єщенко, О. Любарець, Н. Полякова, Н. Простакова, О. Пінчук, А. Старовойтов, А. Чуприков, Т. Яценко та ін. Методи артотерапії відповідають очікуванням, установкам, традиціям клієнтів в Україні, для яких характерна орієнтація на емоційно-образне переживання, а не на раціональне вирішення конфліктів.

Використання арт-терапії у психолого-корекційній роботі привело до виникнення такого напрямку, як педагогічна арт-терапія. Її засновниками були Ф. Чизен (Австрія), Г. Гід, В. Ловенфельд, М. Наумбург (Америка), М. Річардсон (Великобританія), які розглядали заняття дітей образотворчим мистецтвом як засіб розвитку їх емоційної сфери, мислення та природної креативності.

Термін “арт-терапія” запропонував художник Адріан Хілл (Англія), він пов’язував лікувальний ефект образотворчої діяльності, перш за все, з можливістю відвернути увагу пацієнта від його “хворобливих переживань”. На думку А. Хілла, завдяки можливості створювати нові образи людина відволікається від переживань з приводу

своїх фізичних недоліків і концентрує увагу саме на тому, що допомагає їй звільнитися від страждань.

Сучасні дослідники (В. Кородуліна, М. Смірнова, Н. Гордєєва та інші) визначають арт-терапію як засіб та технологію реабілітації дітей із проблемами у розвитку за допомогою мистецтва та художньо-творчої діяльності, яка базується на здібностях до образного сприйняття довкілля. В арт-терапії мистецтво – це діяльність, яка являє собою експериментування людей із художніми образами, символами як заміниками реальних об'єктів.

У науково-педагогічній літературі арт-терапія розглядається як засіб, який дозволяє піклуватися про емоційний стан та психічне здоров'я людини, групи, колективу засобами художньої діяльності (Г. Буряковський, Л. Гисневич А. Захарова, Т. Зінкевич-Євстигнеєва, О. Лебедєва, Г. Назолоян, Р. Хайкін та інші). На сучасному етапі арт-терапевтична робота здійснюється у двох напрямках: перший напрямок – це арт-терапевтична допомога дітям зі збереженим інтелектом, але які мають проблеми у розвитку; другий напрямок – це арт-терапевтична допомога дітям, які мають порушення інтелекту.

Цілі і напрямки арт-терапевтичної роботи були сформульовані А. Леонтьєвим, Л. Виготським, А. Венгером, Д. Ельконіним, О. Карава-новою та визначаються такими принципами:

- принцип системності занять; принцип гуманістичної спрямованості арт-терапевтичного процесу, визначення цілей суспільства і особистості, орієнтації арт-терапевтичного процесу на особистісні можливості дитини, її інтереси і потреби;
- принцип єдності діагностики і корекції, які відображають цілісність процесу надання арт-терапевтичної допомоги у процесі розвитку дитини.

Ці принципи реалізуються у таких аспектах: по-перше, перед початком здійснення арт-терапевтичних занять потрібно провести комплексне діагностичне обстеження, яке дозволяє виявити характер і відхилення у поведінці дитини і на підставі такого висновку сформулювати цілі і завдання арт-терапевтичної роботи; по-друге, реалізація арт-терапевтичної роботи потребує від фахівців постійного контролю динаміки змін в особистості дитини, її поведінки і діяльності, динаміки зміни її емоційних станів, почуттів, переживань. Такий контроль дозволяє внести необхідні корективи у завдання, перевірити методи і засоби арт-терапевтичного впливу на дитину. Арт-терапевтична робота будується на основі принципу врахування структури дефекту і потенційних можливостей дитини ("зони найближчого розвитку" за

Л. Виготським), тобто врахування здібностей дитини, яка має будь-яку структуру дефекту, а у процесі співробітництва з дорослими дитина може освоювати і засвоювати нові засоби дій [1, с. 127].

Терапія мистецтвом сьогодні справді широко використовується у роботі спеціальних медично-психологічних, соціальних центрів, у спеціальних корекційних дошкільних та шкільних закладах. Таке широке використання арт-терапії мистецтвом у різних типах закладів обґрунтовано властивими їй функціями, а саме: діагностичною, колекційною, розвиваючою, навчальною, реабілітаційною, психотерапевтичною, соціальною та іншими. Крім того, мистецтво своєю образністю активно впливає на свідомість, почуття, волю, відіграє істотну роль у формуванні культури людини і включає в себе художньо-естетичні, гуманістичні, пізнавальні, моральні цінності, впливає на духовно-моральне становлення особистості.

Одним з арт-терапевтичних засобів роботи з дітьми з особливими потребами є глина, і ми обрали саме її. Чому? Тому що глина – це природний матеріал, у роботі з яким немає протипоказань і вікових обмежень. Ліпити може кожен. Глина сприйнятлива до почуттів і може ефективно допомогти відреагувати гнів, агресію, страх, тривогу, провину, тим самим знижуючи ймовірність прояву їх у реальному житті. Пластичність глини дозволяє вносити зміни в роботу і “виправляти” емоційний стан. Робота з глиною розвиває моторику рук, кінестетичний відчуття, тіло починає через глину спілкуватися, і стан людини проявляється найбільш виразно [1].

Процес роботи з глиною в арт-терапії має загальну структуру.

1. Знайомство з глиною. Змішування сухої глини і води. Спочатку працюємо із сухою глиною. Це поєднання матеріалу з водою і вимішування. Саме по собі знайомство з сухою глиною – окремий процес. Є можливість занурити в неї пальці, всю долоню повністю, пропускати глиняний пісок крізь пальці. Змішування глини з водою вимагає деякого відчуття пропорцій. Тому в результаті глина може бути досить сухою і малопластичною, або ж навпаки – мокрою і надто рідкою. Стихія води традиційно асоціюється з емоціями. Якщо повернутися до метафори землі і води як тілесного та емоційного, то цей етап може бути знаком відповідності цих двох начал для людини.

2. Розминання глини руками. Після змішування глини і води у відповідній для дитини пропорції відбувається т. зв. розминання, перемішування, формування первісної, досить однорідної маси. Відбувається контакт живої землі з чутливими долонями, біологічно активними точками на них, що робить ліплення (і особливо розминання

глини) ефективним самомасажем, який сприяє відновленню внутрішньої рівноваги.

3. Формування образів і форм. Далі пропонується: Стиснути, розтягнути; витягнути і спробувати розірвати; проткнути і розкачати; скрутити і розсікти (ребром долоні); м'яти лише пальцями; створити відбиток руки та ін. Ліплення може бути усвідомленим – "я хочу створити те-то", або неусвідомленим "я ліплю, не роздумуючи", з відкритими очима, перевіряючи відповідність форм, або з закритими – довіряючись лише дотику. Таким чином відбувається екстерналізація внутрішніх, свідомих чи несвідомих, образів, втілення їх у форми. Окреме значення може мати і розташування отриманих форм у просторі.

4. Діалог із свідком. Терапевтична робота з глиною, як правило, потребує психотерапевта, вчителя або іншого учасника групи. Інший може спостерігати за роботою і пропонувати свої асоціації, попросити дитину описати свої відчуття та емоції зліпленого витвору. Психолог може допомогти сфокусувати тему, з якою працює дитина, крім того, дати можливість відреагувати ті чи інші емоції та переживання, вербально або – знову ж таки в ліпленні.

5. Трансформація форм і позицій. У результаті озвучування емоцій, почуттів, асоціацій, ідей, метафор, пов'язаних із творінням, а також осмислення переживання процесу творення може відбутися його переосмислення. У цьому випадку можлива трансформація форм і позицій. Одні фігури здатні помінятися місцями, інші змінять навіть свою форму. Це може відбуватися як за власною ініціативою дитини, так і з пропозиції (а то і провокації) психолога. Найчастіше піддаються трансформації фігури, які викликають негативні переживання: у такий спосіб їх зміна виявляється актом взаємодії з переживанням, його усвідомленням та віднаходженням зони комфорту.

6. Перебування всередині "зліпленого світу". Ще один спосіб взаємодії зі створеними формами – це схвалення свого творіння. Це час остаточного прийняття того образного ряду, який був сформований тут і зараз з чистого пластичного матеріалу. Тому кожен раз це творіння відбиває важливий аспект природи людини, її переживань. Це зліпок душі та власного "Я", тому так важливо побути з цим стільки, скільки потрібно.

7. Повернення до цілісності кулі. На відміну від низки інших як терапевтичних методів, наприкінці сеансу пропонується повернути глину до первісної форми Кулі. Це стає завершенням ритуалу, акту творіння. Усі образи та форми знову перетворюються в саму матерію, те, чим вони є насправді.

Глино-терапія – це проєктивна методика, вона допомагає актуалізувати на символічному рівні динаміку внутрішнього світу людини. Глина передає характер та емоції людини. Вимішування глини дозволяє подумати, осмислити, вибрати, прийняти рішення. Процес вимішування глини має терапевтичний характер. Глино-терапія дозволяє відреагувати, усвідомити та опрацювати психотравматичний досвід; це безпечний спосіб розрядки руйнівних тенденцій, що спирається на здоровий потенціал психіки, задіює ресурси, сприяє набуванню нових моделей поведінки і розвитку творчості.

Виліпити з глини свій стан та проблему, ідею або рух, а потім поглянути на продукт своєї творчості – все це реально. Коли дитина вивчає своє творіння, внутрішнє відчуття гармонії підказує їй, які зміни потрібні її скульптурі. І тут починається казка... дитина змінює свій витвір, роблячи його гармонійним. Отже, систематизуючи вплив роботи з глиною на дитячу психіку, можна виділити такі основні її функції:

- сприяє поглибленню вміння ідентифікувати власні емоції, як наслідок – рефлексії та самовдосконаленню;
- є допоміжним засобом для розвитку когнітивних процесів: пам'яті, уваги, уяви, мислення тощо;
- формує волювільності;
- дає можливість сублімувати негативні емоції в акт творчої діяльності.

Малювання глиною на склі – ще один з методів психокорекційної роботи. Дуже важко розслабитися і піти від цієї мистецької думки, що аркуш повинен бути гарним, як тільки ти до нього доторкнувся, адже ти професіонал, це дуже заважає”, – каже художниця Ірина Душацька; а що ж тоді казати про дітей з особливими потребами? Відчуваючи себе художником, можна вилікувати не тільки душу, а й тіло. Спеціалісти запевняють, що малювання глиною допоможе дітям-аутистам, хворим на церебральний параліч та дітям із затримкою психічного розвитку. Тому ми також використали цей метод як спосіб відтворення власного світу, без страху уникання помилок, через оціночне ставлення... адже тут можна дуже просто почати все спочатку.

У процесі роботи виникла проблема встановлення контакту з дитиною з особливими потребами, тому для вирішення цього завдання було використано театр ляльок.

У своїй роботі психологи І. Медведєва і Т. Шишова використовують мистецтво театру ляльок як “лялько-терапію”, тобто за допомогою театру ляльок вони лікують дітей від неврозів. Т. Калошна використовує ляльок-маріонеток у психотерапевтичній роботі.

На думку Л. Виготського та В. Лебединського, у процесі пізнання реального світу дитина активно проектує той досвід, який вона обіграє в ігровій ситуації. Основним об'єктом, який забезпечує дитині можливість самовираження, накопичення досвіду і його корекції у процесі самостійної гри, тривалий час є ляльки, а театр ляльок є джерелом естетичного впливу на людей будь-якого віку.

Культуролог Б. Єрасов підкреслює, що театр ляльок є активним і функціонально значним культурним інститутом, який виконує функцію соціалізації. Цей традиційний засіб комунікації є не тільки джерелом розваги та інформації, а також є активним і функціонально значним культурним інститутом, який має життєву та творчу силу і відіграє важливу роль у суспільстві. Через театр ляльок людям прищеплюються загальноприйняті у суспільстві норми і цінності [2].

Лялько-терапія – це розділ психотерапії (арт-терапії), яка використовує як основний прийом корекційного впливу ляльки, яка є проміжним об'єктом у взаємодії дитини і дорослого. Метою лялько-терапії є допомогти дитині ліквідувати хворобливі переживання, укріпити психічне здоров'я, покращити соціальну адаптацію, розвинути самосвідомість, вирішити конфлікти в умовах колективної творчої діяльності. Світ дитини – це світ дії і діяльності, а за допомогою лялько-терапії з'являється можливість увійти в цей світ. Слід зазначити, що правильний підбір іграшок та ляльок має велике значення: це можуть бути звичайні ляльки, іграшки або лялькові будинки, які можуть зображувати членів сім'ї дитини, які надають можливість дітям безпосередньо виражати свої почуття. Коли діти розігрують сцени з ляльками, то є можливість спостерігати взаємини між членами сім'ї: суперництво чи суперечки між братами або сестрами, піклування членів родини одне про одного та інше.

Ляльки, які дитина може осягнути на руку (лялька-зайчик, лялька-лисичка), у корекційній роботі використовуються для того, щоб дитина могла виражати свої емоції, для опису і виразу яких у неї немає потрібних слів.

Тому цікавим було поєднання в нашій роботі глино-терапії та лялько-терапії як методів психокорекційної роботи з дітьми з особливими потребами. Це допомогло нам укласти завдання для нашої розвиваючої програми:

- розвиток емоційного інтелекту через поглиблення здатності ідентифікувати власні емоції;
- сублімація негативних емоцій у процес творчості;
- органічний розвиток когнітивних процесів;

- сприяти зниженню страхів, тривожності та агресивності дітей з особливими потребами;
- надати психотерапевтичну допомогу дітям, що пережили травматичні ситуації, з метою відновлення їх психічної рівноваги;
- розвивати творчі задатки та фантазію;
- розвивати здатність виражати свої почуття на символічному та вербальному рівнях;
- допомогти дітям досягнути взаєморозуміння за допомогою спільної творчості;
- розвивати дрібну моторику рук;
- сприяти усвідомленню у дітей своїх відчуттів, переживань.

У процесі нашої роботи на базі КЗ Острозької спеціалізованої загальноосвітньої школи-інтернату № 2 нами було доведено, що саме арт-терапія здатна простими й екологічними засобами актуалізувати внутрішній потенціал кожної дитини з особливими потребами, сприяти зміцненню і встановленню гармонії особистості, формувати творчу позицію дітей. Таким чином, усе вищесказане дозволяє зробити висновок, що використовуючи весь комплекс соціально-психологічної підтримки, який включає прийоми і методи глино- та лялько-терапії у корекційну роботу, створюємо сприятливі можливості для самовираження дітей, які мають проблеми розвитку, підвищуємо їх інтерес до навколишньої дійсності.

Література:

1. Грам в., Зея Н. Теорія життя, зліплена глиною // Газета. Ру. – 9 жовтня 2008 року. – [Http://www.gazeta.ru/science/2007/10/06_a_2219851.shtml](http://www.gazeta.ru/science/2007/10/06_a_2219851.shtml)
2. Зінкевич-Євстигнеєва Т. Д. Практикум по креативной терапии. – СПб., 2003.
3. Оклендер В. Окна в мир ребенка. – М., 2007.
4. Практикум по арт-терапии / Под ред. А. И. Копытина. – СПб. : Питер, 2000. – 448 с.
5. Солопов Е. Ф. Концепції сучасного природознавства. – М. : Владос. – 1998.
6. Стишенок И. В. Сказка в тренинге. – СПб., 2006.
7. Шоттенлоэр Г. Рисунок и образ в гештальттерапии. – СПб., 2001.
8. Яблоков А. В., Юсуфов А. Г. Эволюційне навчання. – М. : Вища школа, 1998.